

Sovyet idaresinde Yeni Çarcûy önemli bir idarî ve 1924'ten itibaren de sanayi merkezi hüviyeti kazanmaya başladı. 21 Kasım 1939'dan sonra ise aynı adı taşıyan "oblast"ın merkezi olarak sürekli gelişen Yeni Çarcûy kısa sürede planlı, modern ve kalabalık bir şehir görüntüsü kazandı. 1955'te Türkmenistan'ın ikinci büyük şehri haline geldi. Yeni Çarcûy, Krasnovodsk-Taşkent ve Çarcûy-Kongrat demiryolu, Çarcûy-Hive Karayolu ve Tirmiz-Aral gölü arasında Amuderya ile sağlanan nehir yolu sayesinde önemli bir ticaret ve ulaşım merkezi oldu.

Tren istasyonu, nehir limanı, ipek ve pamuk tasfiye fabrikaları, gemi ve demiryolu tamirhaneleri, inşaat tesisleri, elektrik istasyonu, matbaaları, et ve dokuma fabrikaları ile tanınan Çarcûy, ayrıca "Türkistan'ın Çukurovası" hükmünde olup yemiş ve hububatın ülkenin diğer bölgelerine nazaran daha önce olgunlaştığı, en meşhur kavunların yetiştiği yerdir.

Çarcûy bugün Türkmenistan'ın önemli bir sanayi ve ticaret şehri olup nüfusu 161.000'dir (1989).

BİBLİYOGRAFYA :

Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), I, 61; Baymirza Hayit, *Türkistan: Rusya ile Çin Arasında* (trc. Abdülkadir Sadak), İstanbul 1975, s. 171, 264, 269; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 332; A. Zeki Velidi Toğan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 20, 81, 256, 342, 425, 581; Barthold, *Türkistan*, s. 105, 253; a.mlf. — Mirza Bala, "Çarcûy", *İA*, III, 359-360; Bally Yazkulyev, *Turkmenia*, Moscow 1987, s. 39; Mehmet Saray, *The Turkmens in the Age of Imperialism: A Study of the Turkmen People and Their Incorporation into the Russian Empire*, Ankara 1989, s. 87; Streck, "Âmül", *İA*, I, 428; A. Bennigsen, "Âmul", *EI*² (İng.), I, 459-460.

MUSTAFA BUDAK

ÇARDAK HAN

Denizli sınırları içinde bulunan XIII. yüzyıla ait kervansaray.

Halk arasında Hanâbâd adıyla da anılır. Denizli-Eğirdir kervan yolu üzerinde, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın mîrâhuru ve Honaz vilâyeti hâkimi Esedüddin Ayaz b. Abdullah eş-Şehâbî tarafından 627 (1230) yılında yaptırılmıştır. Acıgöl'ün batı ucundaki Çardak kasabasının çıkışında, karayolundan yaklaşık 500 m. içeride yer alır. Dikdörtgen kapalı mekânı ve kare avlusu ile Selçuklu sultan hanları tipinin basit ve sade bir örneğidir. Taçkapısı

ve kenarlarında bulunması gereken eyvanları tamamen yıkılmış olan avlunun giriş açıklığı, doğu yönündeki duvar kalıntıları arasında kendini belli etmektedir.

22,50 × 27,00 m. boyutlarındaki beş nefli kapalı kısım, dört sıra kesme taş pâyeye oturan sivri tonozlarla örtülüdür. Kapının açıldığı orta nef diğerlerinden daha geniş olup tonozu da daha yüksektir. Her sırada beşer tane bulunan pâyeler birbirlerine nef boyunca alttan sekilerle, üstten de yine kesme taştan örülmüş hafif sivri alçak kemerlerle bağlanmıştır. Basık ve karanlık olan mekân, tonozlardaki ayak araları hizasına rastlayan deliklerden ışık ve hava almaktadır. Orta nefin pâyeye başlıklarının ilkinde bir boğa başı, üçüncüsünde karşılıklı sıçramış iki balık ve dördüncüsünde de iri kulaklı, sivri sakallı bir insan başı kabartması dikkat çekmektedir. Dış yüzleri de kesme taş kaplama olan bina, giriş cephesindeki yarım daire, doğu cephesindeki üçgen ve güney cephesindeki yarım sekizgen kesitli ikişer kule-payanda ile bir kale görünümünü vermektedir.

Doğu cephesinde eksen üzerine yerleştirilmiş olan taçkapı, iki yanındaki yuvarlak kulelerle aynı hizaya gelecek kadar dışarı doğru çıkıntı yapmıştır. İçinde basık kemerli girişin yer aldığı taçkapı nişini kesme taşlardan örülmüş, nef tonozlarıyla aynı biçimde sade bir kemer çevrelemekte ve giriş kemeri üzerine yerleştirilen, kapı nişinin küçük bir modeli şeklindeki yedi satırlı kitabenin yanlarında da göğüsten itibaren yapılmış iki Selçuklu aslan heykeli bulunmaktadır. Niş kemerinden yukarısı yıkılmış olan taçkapının dikdörtgen çerçevesini, geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiş bordür ile onu kuşatan silme oluşturmaktadır.

Binanın bazı devşirme malzemeye de rastlanan duvarlarında çeşitli taşçı işa-

retleri varsa da çoğu, yakın tarihlerde yapılan kireç badananın altında güçlüğüle farkedilir durumdadır. Badana yapılırken tabanı da şaplanmış olan kervansaray, restore edilmesi halinde yine asırlarca ayakta kalabilecek sağlamlıktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

K. Erdmann, *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961, I, 59-61, rs. 71-76, lv. V-2; II (1976), s. 130; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 177; Ataman Demir, "Çardak Han", *İlgi*, sy. 58, İstanbul 1989, s. 20-23.

ÖZKAN ERTUĞRUL

ÇARDAKLI HAMAM

İstanbul'da XVI. yüzyılın ilk yıllarında yapılmış hamam.

Kadırga semtinde Küçükayasofya Camii yakınında bulunmaktadır. Kapısı üstündeki Arapça üç satırlık kitâbe ile *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nden anlaşıldığına göre Sultan II. Bayezid devrinde yaşayan Kapağası Hüseyin Ağa (kitâbede Bey) tarafından yaptırılmıştır. Kitâbedeki tarihe göre 909'da (1503-1504) inşa edilmiştir. Aydın Yüksel bu tarihi 907 (1501-1502) olarak okumuştur. Tahrir defterindeki kayıta, vakfiyesinin 913 Cemâziyelâhir (Ekim 1507) tarihli olduğu ve 42.500 akçe tutarındaki yıllık gelirinin hamama komşu camiye ayrıldığı belirtilmiştir. "Hamâm-ı çifte der nezd-i câmi-i mezbûr" ifadesi de yapının Küçükayasofya Camii evkafından olduğunu açık şekilde gösterir. Bu hamamı, ayrıca Amasya'da Kapı Ağası Medresesi ve bedesten, Amasya'nın kuzeydoğusunda Sonisa'da (Sunasa, şimdiki adı Uluköy) cami ile medrese, İstanbul'da kiliseden çevrilmeye Küçükayasofya Camii ile türbe ve zâviye, Çarşıkapı'da mescid, Edirne'de hanlar yaptırmış olan Kapağası Hüseyin Ağa'nın son derceden zengin olduğu anlaşılmaktadır.

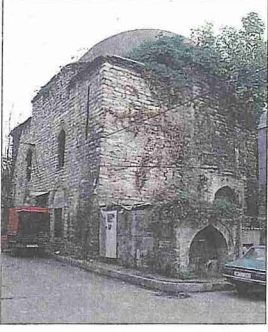
Çardaklı Hamam'ın 979 (1571-72) ve 983 (1575-76) yıllarında Mimar Ömer b. Veli tarafından tamiri yapılmış, 1009'daki (1600-1601) tamiri ise Mehmed b. Üveys'e havale edilmiştir.

R. Ekrem Koçu'nun, Mustafa Galib Bey'in *Rehnümâ-yı Zâbita* (İstanbul 1336) adlı eserinden tesbit ettiğine göre Çardaklı Hamam kitabın yayımlandığı 1917-1918 yıllarında henüz faaldi. Nitekim 1917'de hamamı inceleyen Heinrich Glück burayı bakımlı bir halde görmüştür. Bu vakif eserin ne zaman özel mülkiyete ge-

Çardak Han Kervansarayı - Denizli

ÇARDAKLI HAMAM

Çardaklı
Hamam -
Cankurtaran /
İstanbul

çirildiği bilinmemekle beraber İstanbul'un idarî makamlarda bulunmuş önemli bir şahsiyeti olan sahibinin onu yok etmek için büyük gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. J. Pervititch'in sigorta planında 1924'te sadece kadınlar kısmının soyunma yeri (carnekân) harap olarak işaretlenmiştir. Hamam sahibi tarafından kapatılmış, 1935-1940 yılları arasında önce depo, sonra atölye haline getirilmiştir. Bu arada mermer döşemeleri, kurnaları sökülerek bir harabe haline sokulmuştur. Bu maddenin yazarı 1976 yılında hamamın yeniden rölövesini çıkarmaya çalışmışsa da içine inşa edilen sundurma atölyeler yüzünden bu iş gerçekleşmemiş, sadece H. Glück'ün 1917'de çizdiği planda bazı düzeltmeler yapılabilmıştır.

Glück'ün İstanbul hamamları arasında en ilgi çekici ve en değişik bir yapı olarak tarif ettiği Çardaklı Hamam, 953 (1546) tarihli *Tahrir Defteri*'nde çift hamam olarak kayıtlıdır. Fakat 1976'daki incelemede kadınlar kısmının sonradan ilâve edildiği tesbit edilmiştir. Bunun en açık delili, erkekler kısmının kadınlar hamamına bitişik duvarında örülerek kapatılmış pencerelerin bulunmasıdır. Anlaşıldığına göre Çardaklı Hamam esasında tek hamam olarak inşa edilmişken pek az sonra kadınlar kısmı eklenecek şekilde hamama dönüştürülmüştür.

Glück Çardaklı Hamam'ı incelerken çevredeki evlerde yaşayan Rumlar burasını İmparator Konstantin ile ilgili göstermişlerdir. Bunun sebebi, kitabenin altına bir Bizans levhasının konulmuş olması ve hamamın sıcaklık kısımlarının hiçbir Türk hamamına uymayan bir biçim göstermesidir. Hamamın mermer aksanı sökülüp satılırken kapı üstündeki işlemeli Bizans levhasının benzeri ikinci bir levha daha bulunarak 24 Mayıs 1944'te Ayasofya Müzesi'ne verilmiştir (nr. 305). Bunlar hamamın yapılışında bir Bizans kalıntısından faydalandığını düşündürmektedir.

Çardaklı Hamam'ın kadınlar camedânı kare biçimindedir; kubbesi de yıkılmıştır. Daha büyük olan erkekler kısmı camedânının ortasında evvelce bir şadırvan vardı. Ayrıca aydınlık fenerli kubbeyle geniş Türk üçgenleriyle geçilmiştir. Üçer bölümlü ılıklik kısmından sonra gelen sıcaklık şaşırtıcı bir plana sahiptir. Binanın eksenini üzerinde olmayan kadınlar kısmı sıcaklığı, Eskiçağ'dan beri kaplıca mimarisinde yaygın olan, bir merkez etrafında yıldız biçiminde yayılan nişlerden meydana gelmiştir. Bu yedi nişin aralarında halvet hücreleri olmadığından yan tarafa ve ılıklik ile bu kısım arasına kubbeli hücreler sıkıştırılmıştır. Kadınlar kısmının bu yedi köşeli sıcaklığının aslında hamamın mimari bünyesine uydurulmuş eski bir Bizans yapısı olduğu açıkça bellidir. Bu durum erkekler kısmının sıcaklığında daha da belirgindir.

Erkekler kısmı, kubbeli üç bölümlü ılıklik kısmından sonra bir geçitle sıcaklığa açılır. Bu geçidin iki yanında kubbeli birer halvet hücreleri yerleştirilmiştir. Fakat bilindiği kadarı ile hiçbir hamamda rastlanmayan bir özellik olarak bunların üstünde, duvar içinden çıkan bir merdivenle ulaşılan birer hücre bulunuyordu ve ortada geçidin üstündeki eyvan da bir balkon biçiminde sıcaklığa açıliyordu. Bu balkon Türk mimarisindeki çardakları andırdığı için bu yapıya Çardaklı Hamam denilmiştir. Erkekler kısmının sıcaklık bölümü, Bizans mimarisinde sıkça rastlanan "serbest haç" biçimindedir. Ancak ortaya göbek taşı yapılmış üst yapı ise kemer biçimiyle mukarnaslı kubbe geçişinden, ortadaki kubbeden ve eyvanların yarım kubbesinin dilimli süslemesinden anlaşıldığına göre bir Türk eseridir. Tahmine göre burada, haçvari planlı bir Bizans kalıntısının temelleri ve az bir yüksekliğe kadar duvarları tekrar kullanılırken duvarların üst kısımları ile örtü sistemi tamamen Türk üslubunda tamamlanmıştır. Çardaklı Hamam'ın kuzeybatı köşesinde görülen klasik üsluptaki çeşme, kitabesine göre 957'de (1550), tarih mısırına göre ise 962'de (1555) Sadrazam Rüstem Paşa tarafından yaptırılmıştır. Dolayısıyla Hüseyin Ağa'nın vakıflarından değildir.

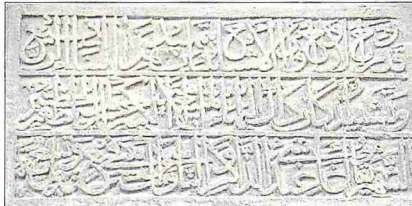
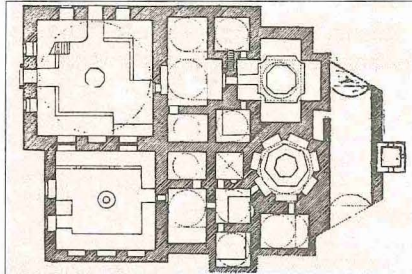
Çardaklı Hamam, Türk hamam mimarisinin dikkate değer eserlerinden olduğu gibi İstanbul'un Türkleşmesi sırasında yapılan ilk imar ve "şenlendirme" politikasının neticelerinden biri olarak aynı zamanda bir külliyenin de parçasını teşkil ediyordu. Tarihe ve eski eserlere saygısı olmayan ellerde perişan edilmiş üzücüdür.

Çardaklı Hamam, Türk hamam mimarisinin dikkate değer eserlerinden olduğu gibi İstanbul'un Türkleşmesi sırasında yapılan ilk imar ve "şenlendirme" politikasının neticelerinden biri olarak aynı zamanda bir külliyenin de parçasını teşkil ediyordu. Tarihe ve eski eserlere saygısı olmayan ellerde perişan edilmiş üzücüdür.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 16; H. Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I. Die Bäder Konstantinopels*, Wien 1921, s. 102-106, 113, 169 (kitabenin Almançası); K. Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 70-71; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*, s. 266-269; Zarif Orgun, "Hassa Mimamları", *Arkitekt*, VIII, İstanbul 1939, s. 338, 339; A. Süheyl Ünver, "Türk Hamamları", *Tarih Dünyası*, I/5, İstanbul 1950, s. 202; R. Ekrem Koçu, "Çarşı Hamamlarımız", *TTOK Belleteni*, sy. 155 (1954), s. 12; a.mlf., "Çardaklı Hamam", *İst.A*, VII, 3750-3751; Semavi Eyice, "Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları", *Araştırma Dergisi*, IX (1978), s. 190-196. SEMAVİ EYİCE

Çardaklı Hamam'ın kapısı üzerindeki kitâbe ve hamamın planı (Glück'ten düzeltilerek Semavi Eyice'den)

ÇÂRDARB

(چهارضرب)

Kalenderîler'le diğer bazı tasavvufî zümrelerin uyguladıkları saç, sakal, bıyık ve kaşları tamamen kesme geleneği.

Farsça çâr, çehâr (چهار "dört") ve Arapça darb (ضرب "vuruş") kelimelerinden oluşan ve sözlükte "dört vuruş" anlamına gelen çârdarb, Kalenderiyye'nin özellikle Cevlâkiyye kolunda bazan da abdal, Melâmî, Şemsi ve Bektaşî gibi tasavvufî zümrelerde uygulanan saç, kaş, sakal ve bıyığı ustura ile kazıma geleneğini ifade etmek üzere kullanılan bir tasavvuf terimidir. Bu gelenek büyük bir ihtimalle VI. (XII.) yüzyılın ikinci yarısında Kalenderîler arasında ortaya çıkmış